
TESTAMENTELE CANTEMIREȘTILOR. STUDIU DE CAZ (sec. al XVIII-lea - înc. sec. al XIX-lea)¹

Alina Felea

Testamentele sunt documente istorico-juridice, de o importanță deosebită în cercetarea relațiilor de familie, a cotidianului și mentalității epocii. Ele reprezintă o sursă de neînlucuit în studierea evoluției formelor de moștenire, a structurii unui act de acest gen etc.

Despre reprezentanții dinastiei Cantemireștilor s-au scris numeroase studii, articole, monografii (Dinastia 2008; Panaitescu 1958; Gorovei 2003; Harea 2009; Materialele 2008; Țvircun 2006; Prințesa 2005; Майелларо 2002), luându-se în dezbatere diverse aspecte ale activității lor sau ale vieții private. Însă până în prezent nimeni nu s-a oprit detaliat asupra testamentelor reprezentanților dinastiei Cantemireștilor, deși unele momente și pasaje din testamente au fost citate și comentate². Scopul studiului dat este cercetarea și analiza diatelor reprezentanților dinastiei Cantemireștilor: **Dimitrie Cantemir** (1673-1723), **Antioh Cantemir** (1708-1744), fiul lui Dimitrie Cantemir, **Maria Cantemir** (1700-1757)³, fiica lui Dimitrie Cantemir și a Casandrei, **Ecaterina (Smaragda) Cantemir** (1720-1761), fiica lui Dimitrie Cantemir și a Anastasiei Trubețkaia și **Dimitrie Cantemir** (1749-1820), fiul generalului Constantin Cantemir, nepotul lui Antioh Cantemir, domnul (Dinastia 2008, 488-489)⁴.

Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei, în urma unei boli îndelungate (Берп 1783, 305; Ciobanu 1924, 49), și-a întocmit testamentul la 28 septembrie 1722. Pentru prima oară testamentul a fost

publicat de către Beyer (Берп 1783, 306-307), iar o primă traducere în limba română a fost făcută de cunoscutul istoric Ștefan Ciobanu (Ciobanu 1924, 138-141)⁵. În acest studiu am prezentat varianta rusă a testamentului și o variantă precizată a traducerii românești.

Antioh Cantemir și-a elaborat testamentul în limba rusă la 21 (10) martie 1744, semnând personal. La 23 (12) martie a fost citit în limba franceză de către notarii Poultier și Girault, aceștia întărindu-l cu semnăturile proprii (Александренко 1896, 2-4; Шимко 1891; Сементковский 1893; Майков 1903; Карамзин 1802, 30)⁶. La acea dată cneazul Antioh Cantemir era deja grav bolnav și pe deplin conștient de inevitabilul sfârșit. Testamentul său în limba rusă a fost publicat de câteva ori, în lucrarea lui Beyer, apoi în culegerile sale de versuri, scrisori și depeșe (Русские 1868, 350-358). Traducerea testamentului lui Antioh Cantemir în română se face pentru prima dată.

Nu se cunoaște data întocmirii testamentului prințesei Maria Cantemir. Beyer scrie că Maria a decedat la 9 septembrie 1754, iar I. Șimko pretinde că la 9 septembrie 1757 și cu o lună înainte de aceasta și-a întocmit testamentul (Шимко 1891, 400; Берп 1891, 314)⁷.

Ecaterina (Smaragda) Cantemir-Golițâna și-a elaborat testamentul la 26 septembrie 1761 (Бантыш-Каменский 1836, 358)

Dimitrie Cantemir-nepotul și-a întocmit testamentul la 26 ianuarie 1820 în Kiev (Записка 1835, 3). Diata a fost lăsată spre păstrare procurorului guberniei Kiev, Kiricenکو-Astromov, și,

---

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului „Patrimoniul politic și cultural al Cantemireștilor (noi valorificări)” Cifrul 09.812.07.01A.

² Despre testamentul lui Dimitrie Cantemir s-a menționat, cu comentariile respective, în Ciobanu 1924, precum și în lucrările biografice, care vor fi citate mai jos.

³ Testamentul Mariei Cantemir se afla în Arhiva Ministerului de Justiție din Moscova, litigiile Colegiului de Justiție, pachetul nr. 2491, dosar 24. La momentul actual nu se cunoaște locul aflării lui.

⁴ Date sumare sunt cunoscute și despre testamentul lui Șerban Cantemir. Conform testamentului, a lăsat fiicelor bani și o parte din avere, o altă parte din avere a lăsat-o fondului de proprietăți din Imperiul Rus. Slugilor le-a dăruit bani și libertate.

⁵ Testamentul a fost alcătuit în limba rusă.

⁶ Prin scrisoarea din 1/12 aprilie 1744 secretarul Ambasadei Rusiei, Gross, a comunicat despre moartea lui Cantemir, menționând că s-a ocupat de corpul neînsuflețit și de testamentul decedatului, având indicația testatarului de a trimite originalul moștenitorilor lui. Totodată Gross înștiințează și autoritățile franceze despre decesul cneazului.

⁷ Nici în privința cauzei decesului Mariei nu este o unanimitate: unii susțin că a decedat în urma unui accident tragic, alții – în urma bolii.

printr-o cerere remisă prin poștă pe numele guvernatorului **Slobodsko-ucrainean** Muratov, se aducea la cunoștință că prin această diată se anulează diata precedentă, elaborată în 1819 în favoarea nepoților lui Cantemir, boierii Compini-ani (de fapt, boierii Câmpineanu - n.n.) (Записка 1835, 3). Neavând urmași direcți, colonelul o numește moștenitoare pe nepoata de-a treia de pe linia tatălui, contesa Bulgari, născută principesa Cantacuzino⁸.

Structura testamentelor din secolele XVIII - începutul secolului XIX este, de obicei, una stereotip: preambul religios, împărțirea bunurilor mobile și imobile, prevederi referitoare la înmormântare, pomeniri, penalizarea prin blestem în caz de nerespectare a indicațiilor sau în cazurile de contestare a veridicității documentului, semnătura testatarului și semnăturile martorilor (Iancu 2003, 72; Barbu 1994, 116; Mihai 2004, 124).

Despre structura testamentelor Cantemireștilor putem clar vorbi în două cazuri: în cel al lui Dimitrie Cantemir și în cel al fiului său Antioh Cantemir, căci numai aceste testamente au ajuns în întregime până la noi. Testamentele Mariei Cantemir, al Ecaterinei (Smaragdei) Cantemir și al nepotului de frate, Dimitrie Cantemir au parvenit numai fragmentar în legătură cu procesele de judecată, în citate sau în frânturi de scrisori etc.

Dimitrie Cantemir n-a întocmit un „testament clasic”, ci în formă de scrisoare pe numele împărătesei Ecaterina I.

Antioh Cantemir a elaborat un testament, întărit de semnătura sa și sigilat: „мою запечатанную духовную” (Берп 1781, 350-355).

Testamentul începea cu un preambul. În componența testamentelor putem evidenția cel puțin două tipuri de bază ale preambulului (de altfel, aceasta este o continuare a tradiției bizantine - n.n.): preambulul în redacție scurtă și preambulul în redacție lărgită. Arenga scurtă este compusă de obicei din clauzula care poate fi definită drept „cauza compunerii diatei”. Uneori clauzula se transformă în pasaje desfășurate. În Moldova, de altfel ca și în Țara Românească, Transilvania, Rusia și Europa (Horn 2004, 111), întocmirea testamentului era justificată prin aceleași argumente: omul este muritor, ceasul morții este necunoscut, iar

⁸ Contele Iacov Nicolaievici Bulgari s-a căsătorit cu Elizaveta Zaharovna Krikulesko, cărei i-a revenit drept moștenire localitatea Rogani.

soarta bunurilor primite de la Dumnezeu trebuie clarificată din timp.

În testamentul lui Dimitrie Cantemir, domnul, această componentă lipsește, el dând indicații clare referitoare la avere și la soarta celor apropiați. Se cunoaște cert însă că suferea de diabet, era foarte slăbit și era conștient că moartea poate surveni în orice moment (Берп 1781, 305). În scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Makarov, secretarul lui Petru cel Mare, din 23 iunie 1723 scria: „Despre slăbirea sănătății mele, care din zi în zi se adaugă, iar nu scade, nu voi scrie mult, întrucât văd că se apropie mai mult către sfârșit decât către însănătoșire” (Ciobanu 1924, 49; anexa LIX). La 21 august 1723 Dimitrie Cantemir a decedat. Familia sa scria către împărăteasă: „... robul credincios al Maiestății Voastre, soțul meu și părintele nostru, principele Dimitrie Cantemir, după o boală lungă și grea (fiind în satele din regiunea Sevsk), isprăvind cursul vieții trecătoare, s-a mutat în cea veșnică” (Ciobanu 1924, 49; anexa LIX).

Testamentul lui Antioh Cantemir este un exemplu de continuare a tradițiilor bizantine de întocmire a acestor tipuri de acte. În primele rânduri ale diatei sale este utilizată varianta scurtă a adresării către Divinitate, preambulul cedând întâietatea invocării: „În numele sfintei, unitare, de viață dătătoare și indivizibilei Treimi, al Tatălui, Fiului și Sfântului duh, amin”. Invocarea, după cum concluzionează cercetătorii în urma analizei mai multor testamente, precizează contactul și profunzimea relației personale cu Dumnezeu (Kinga 2002, 63-71)⁹. Prima parte a preambulului testamentului lui Antioh prezenta concluzia despre inevitabilul sfârșit și imposibilitatea de a cunoaște momentul morții: „Cunoscând, că precum ceasul morții este necunoscut, așa fiecare om înțelege că va muri...”. Testatarul elaborează diata din motive de boală, pentru a-și îndeplini datoria de creștin și a împărți averea: „văzându-mă la grea boală de timp îndelungat, am considerat (îndeplinind ceea ce datorez lui Dumnezeu conform împărțirii credinței Creștine Pravoslavnice Grecești, în care m-am născut și mor) să dau indicații și despre moșiile care vor rămâne după

⁹ Totodată cercetătorul precizează: „Dincolo de normele socio-culturale fiecare persoană manifestă un tip de contact mai mult sau mai puțin profund cu Dumnezeu. Unele testamente par a fi o mărturie a credinței și a implicării ei în conduita cotidiană”.

mine...”. Aceasta demonstrează că autorul testamentului, în fața inevitabilului sfârșit, întocmea diata de pe poziția unui simplu creștin, aflându-se în pragul trecerii într-o altă lume și gândindu-se la Dumnezeu, făcea unele bilanțuri ale vieții, împărțind averea între apropiații săi. Din scrisorile trimise rudelor, în special Mariei, și din cercetările biografice se cunoaște că Antioh Cantemir era grav bolnav (Прийма 1956, 32; Большая; Гуаско 2005; Николаев 1999; Русские 2000; Шикман 1997)¹⁰. La puțin timp după întocmirea testamentului, la 11 aprilie (31 martie stil vechi - n.n.) 1744, în sâmbăta Săptămânii Luminată, Antioh Cantemir a decedat (Александренко 1896, 2-4).

Din cauză de boală își elaborează testamentul și Ecaterina Cantemir-Golițana, care în momentul redactării se afla în Paris (Фомин 1988, 47). Despre starea sănătății principesei aflăm din corespondența soțului ei, principele Dmitri Mihailovici Golițan. În august 1761, principele fiind ambasador al Rusiei în Paris, din 1759, (funcție deținută anterior de Antioh Cantemir) a fost numit reprezentant plenipotențiar al Rusiei în Viena, dar n-a putut merge la locul noului post din motivul bolii serioase a soției. Dimitri Golițan scrie la 12 octombrie 1761 vărului său, vicecancelarului Alexandr Mihailovici Golițan: „...boala ei puțin s-a ameliorat, dar rămâne încă destul de serioasă și din nou amână plecarea mea la Viena, afecțiunea pe care o am față de doamna Golițana nu-mi permite s-o părăsesc, până când n-o voi vedea-o în afara pericolului” (Андросов 2004). Dar, din nefericire, starea sănătății Ecaterinei nu s-a îmbunătățit și la 21 noiembrie 1761 ea a decedat (Андросов 2004).

Testamentul, ca o **expresie a liberei voințe** a testatarului, era și este dependent de două condiții: 1) de conștientizarea faptului redactării testamentului și 2) capacitatea mintală a testatorului în momentul testării. Conștientizarea e o

condiție esențială pentru orice tip de tranzacție, dar e deosebit de importantă în cazul întocmirii testamentului. Legea prevedea ca testamentul să fie întocmit fiind în deplină capacitate mintală și liberă voință, fără a fi influențat de către cineva. În corespundere cu această condiție sunt declarate nevalabile testamentele celor „cu mintea slabă”, bolnavi mintal, iar lipsă de capacitate de a întocmi testeamente o au de asemenea minorii și cei cu defecte de auz. Aceeași situație se întâlnește și în legislația rusă. Prin termenii *безумных, сумасшедших и умалишенных* sunt desemnați cei care nu pot testa din motivele susțuruse (Шершеневич 1995, 481). Articolele din Redacția lărgită a „Zakon Sudnogo liudem” arată clar că condiția întocmirii testamentului este „здравым ходящим и целым умом”, ce demonstrează o influență directă a legislației bizantine (Семенченко 1986, 165).

Pentru a desemna deplinătatea facultăților mintale în testeamente se utilizau sintagmele „în toată starea minții mele”, „în toată cunoștința și simțirea me” etc. Antioh Cantemir menționa despre întocmirea testamentului în deplinătatea facultăților mintale în felul următor: „prezenta diată, pe care o scriu fiind cu mintea clară și conștient de toate cele de care dispun”¹¹.

Deseori anume incapacitatea de a întocmi un testament devenea cauza proceselor judiciare. Astfel a fost și în cazul testamentului lui Dimitrie Cantemir-nepotul¹², contestat în mai multe privințe, printre care fiind invocată și incapacitatea testatarului. Unii autori sunt și ei de părerea că colonelul Cantemir avea sănătatea șubrezită de dese crize de nervi (Шимко 1891a, 354; Leșcu 2008, 157-158) Dar aceasta nu însemna că colonelul „nu avea mintea clară”, el era foarte emotiv, fapt arătat la un ulterior proces de judecată pentru moștenire.

¹¹ Vezi anexa.

¹² La 17 septembrie 1910 în ziarul „Харьковские губернские ведомости” a fost publicat un mic articol „Усыпальница князей Кантемиров”, dedicat necropolei cnejilor Cantemir, aflat în Rogani. Autorul menționa, că nu departe de Rogani a fost descoperit un monument vechi cu o arhitectură originală, care prezintă o capelă mică, susținută de 16 coloane. La acea dată monumentul era în stare deplorabilă și guvernatorul Harkovului a atenționat Comisia Imperială de Arheologie. La sesizarea respectivă Comisia a comunicat că monumentul este de fapt locul de odihnă veșnică a cnejilor Cantemir, care a fost ridicat în 1821 de contesa Cernâșiova. Totodată, se căutau surse pentru restabilirea monumentului. *Sursa: <http://www.vecherniy.kharkov.ua/news/14574>*.

¹⁰ Datele despre boala lui Antioh Cantemir sunt variate. Astfel, unii susțin că era foarte bolnav de stomac și boala progresează încontinuu. Conform biografului lui Cantemir, Beyer, Antioh era bolnav de stomac și de rinichi, de aceea în 1741 a urmat un curs de tratament la băile Ahen, iar în vara lui 1743 la Plombier. În enciclopedia bibliografică se spune că Antioh Cantemir era slab de sănătate din copilărie și avea și o boală de ochi, drept urmare a varicelei din copilărie. Guasco scria că la început boala s-a manifestat prin incomodități în stomac, dureri în regiunea rinichilor, insomnie, la care mai târziu s-a adăugat febra și o tuse slabă. Medicii îl linișteau că nu este o boală legată de plămâni, dar domnul Mulain a presupus că este vorba de o hidropsie.

Fotografia necropolei cnezilor moldoveni din Rogani.
Sursa: <http://www.vecherniy.kharkov.ua/news/14574>

Anomalia de capacități mentale a testatorului poate fi demonstrată prin dovezi clare, uneori mărturii și chiar prin conținutul actului testamentar. Pentru a demonstra incapacitatea cneazului Dimitrie Cantemir de a întocmi un testament, cnejii Șahovski au adus drept argument un caz din 1785. În acel an cneazul Cantemir a omorât un țăran-șerb și conform Decretului (ucaz) împărătesc, pentru ca din asprime și nebunie (сумасбродство) să nu mai pricinuiască vreun rău cuiva, a fost întemnițat în cetatea Revel, iar moșia a fost dată sub tutelă, rămânând astfel sub control până la moartea cneazului. Deci, ei (cnejii Șahovski - n.n.) au concluzionat, că cneazul nu putea lăsa prin testament moșia. Din dosarul cneazului Cantemir însă se vede clar că în 1801 cneazul Cantemir a fost iertat, cu dreptul de a dispune de toate veniturile de pe moșie. Cneazul niciodată n-a fost lipsit de drepturi civile, din contra, și-a păstrat onoarea de cneaz, rangul și ordinul Sfântul Gheorghe. Iar cuvântul „сумасбродство” nu însemna decât asprime la modul superlativ (Записка 1835, 5). Că Cantemir era sănătos mintal, conform datelor dosarului, e demonstrat și de faptul că cei bolnavi

nu sunt judecați, nici pedepsiți, nici iertați etc. Ba mai mult, după examinarea pretențiilor, s-a constatat că colonelul Cantemir avea toate drepturile unui nobil (dvorean), care nu sunt negate nici de articolul 637, despre persoanele ce se află sub tutelă pentru cruzime. Iar dreptul cneazului de a întocmi un testament fusese recunoscut de două ori de către Senat, în două cazuri, legate de moșia lui Dimitrie: plângerea contesei Bulgari pe continuitatea tutelei și procesul cu vistieria. În primul caz, tutela a fost retrasă, iar în al doilea, s-a decis că vistieria nu are niciun drept asupra moșiei lui Cantemir. S-a constatat de asemenea că moșia a fost cumpărată de tatăl testatarului și înregistrată pe numele mamei, de aceea moștenitorul avea dreptul de a dispune de ea după bunul său plac (Записка 1835, 5).

Moștenitorii și avere. Testamentele de obicei introduceau claritate în împărțirea averii, permiteau aprecierea bunurilor. Nu a fost însă și cazul familiei lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei. Dânsul a lăsat un testament, în care nu a spus clar cine este moștenitor, dar s-a adresat împăratului cu rugămintea să-l determine pe acesta, conform succesorilor obținute, însă clar l-a eliminat ca moștenitor pe Matei: *„Din fiii mei, și anume din Matei, Constantin, Șerban și Antioh, vreau și rog să-mi fie unul moștenitor din cei trei (în afară de Matei), cum se prescrie în legi, și din acești trei socotesc mai bun pe Constantin, iar având în vedere că în privința inteligenței și științei cel mai bun din toți este acel mai mic, dacă mai pe urmă nu se va schimba în rău, aveam intențiunea să-l las pe el moștenitor. Dar și în chestia aceasta rog [a dispune] pe Maiestatea Voastră, ca după cum se vor purta să alegeți ca moștenitor pe cineva dintre acești trei, adică pe Constantin, Șerban și Antioh, când vor atinge vârsta egală după aprecierea Maiestății Voastre”* (Ciobanu 1924, 138). Nu se cunoaște din ce motive Matei era înlăturat de la moștenire. Deși biografia lui Antioh susțin că ar fi vrut să-l lase moștenitor pe el, unii sunt de părerea că Dimitrie Cantemir n-a putut face diferență între fiii săi, de aceea a lăsat decizia finală la voia împăratului (Русские 1867, XVIII).

Din testamentul lui se vede clar că lasă fiicei sale bijuteriile și lucrurile dăruite: *„Fiica mea, Maria Dmitrievna va avea la ea diamante și alte pietre și lucrurile pe care i le-am făcut deosebit și i le-am dăruit ei....”*, rămânându-i și cele ale surorii

decedate Smaragda (Dinastia 2008, 477)¹³. Soției, Anastasia Trubețkaia, îi lasă diamantele, hainele și alte lucruri dăruite: „Soția mea Anastasia Ivanovna să aibă ea toate diamantele, hainele și alte lucruri pe care i le-am donat ei înainte și după nuntă; copiii mei să nu aibă amestec în acele trebi, numai cu o singură condiție, ca ea să le păstreze ca *zestre* pentru fiica mea Smaragda”. Totodată Dimitrie Cantemir amintește că la petiție, mama Anastasiei, Irina Grigorevna i-a promis până la 500 curți de țărani, iar tatăl ei a confirmat ulterior acest lucru. Deoarece curțile n-au ajuns în proprietatea familiei Cantemir, în punctul șase al testamentului, principele cere să rămână aceste curți soției și fiicei lor. În același punct Dimitrie Cantemir atenționează că fiica urmează să fie crescută și educată cum găsește de cuviință soția lui, cu rugămintea de a-i găsi un mire bun, onest și fidel împăratului. O mare atenție Dimitrie Cantemir acorda educației copiilor, rugând prin testament să le se aloce tuturor copiilor câte trei mii pentru instruire.

Dimitrie Cantemir n-a uitat nici de fratele său, intervenind pe lângă împărat cu rugămintea să-l susțină: „Față de fratele meu Antioh din Constantinopole și fie mila Maiestății Sale. Pentru serviciul meu credincios să i se dea măcar câte cinci sute de ruble pe an, iar el potrivit promisiunii sale și jurământului sper că va servi acolo cu credință”.

Printr-un punct aparte Dimitrie Cantemir îi lasă nepotului Grigorie Bantâș cinci sute de ruble, sperând că acesta va fi sărguincios și va fi credincios împăratului.

Pe lângă rudele pomenite, în testament Dimitrie Cantemir se mai referă la cămărașul Antioh, căruia îi lasă câte o sută ruble în fiecare an pentru întreținere, iar din rezerve cât va avea nevoie, cu condiția să fie credincios copiilor și să-i servească.

Principele Antioh Cantemir a lăsat averea sa fraților săi Matei, Șerban și surorii, principesei Maria, împărțindu-le respectiv moșiile, întreprinderile, argintăria etc.

După cum menționează cercetătorii, în primul articol al testamentului Maria a indicat să fie construită o mănăstire de maici, dând indicații

¹³Smaragda Cantemir (1701-1720), a decedat la o vârstă tânără în urma unei boli îndelungate și a fost înmormântată alături de mama ei.

exacte privind numărul persoanelor din așezământ și mijloacele necesare întreținerii acestuia. Dacă aceasta nu ar reuși atunci o parte din bani urma să fie împărțită săracilor, iar restul banilor, precum și valorile mobiliare și imobiliare, le reveneau fraților și altor rude (Prințesa 2005, 158). După unele date Maria Cantemir lăsa prin testament averea sa fraților, căci, după moartea ei, Matei și Serghei împart moșia de la Ciornaia Greazi (Dinastia 2008, 467).

Moștenitorul principal al Ecaterinei Cantemir-Golițana a fost soțul ei¹⁴, cărui i-a lăsat imobil, inclusiv sate și țărani (Андрюсов 2004, 134-138). Desigur că aceasta putea să se întâmple numai în cazul unei relații frumoase cu soțul. Această afecțiune dintre soți se întrevede și din scrisoarea lui Goloțan către vărul său, emisă a doua zi după decesul Ecaterinei (2/13 noiembrie 1761 - n.n.), în care scrie despre adâncă tristețe care îl copleșește din cauza pierderii omului care era cea mai mare fericire din viața lui, care prin tandrețea față de el și prin virtuțile sale îl încânta în fiecare zi. Deși după funeraliile soției a plecat la Viena, unde pe parcursul mai multor ani a rămas în funcția de ambasador. În toamna lui 1762 s-a întors la Paris pentru a fi prezent la trimiterea osemintelor soției sale în Petersburg, fiind înmormântată la 20 decembrie 1762 în biserica Blagoveșcensk din mănăstirea Alexandru Nevski, alături de mormântul mamei sale.

Ecaterina a mai lăsat 40 000 de ruble unchiului său Ivan Bețk, cu care era în relații foarte bune. Principesa a mai lăsat și o sumă impunătoare, 22.000 ruble, pentru sprijinul tinerilor ruși de a studia medicina în Universitățile din Europa. Acest articol al testamentului ei a fost respectat timp îndelungat. Procentele din banii depuși în bancă au fost suficienți pentru instruirea mai multor tineri, ajunși ulterior medici renumiți (Фомин 1988, 48). De asemenea ei i-a aparținut ideea înființării unui spital la Moscova (Фомин 1988, 48-49)¹⁵.

Litigii. În istoriografie se cunosc două mari litigii, legate de moștenirea testamentară: 1) între copii lui Dimitrie Cantemir, domnul și 2) pentru averea lui Dimitrie Cantemir, nepotul și un litigiu mai mic, cu moștenirea lui Antioh.

¹⁴Ecaterina (Smaragda) Cantemir s-a căsătorit la 28 ianuarie 1751 în Sankt Petersburg cu principele Dmitri Golițan.

¹⁵Acest spital a fost înființat mai târziu de soțul ei și a purtat denumirea de spitalul Golițan.

După cum am menționat mai sus, Dimitrie Cantemir – domnul n-a indicat clar cine este moștenitor principal. În legea din 23 martie 1714, introdusă de Petru I „Despre modul de moștenire a proprietății mobile și imobile” se spune: „*Cine are fii și dorește unuia dintre ei să-i dea imobilul prin diată, aceluia drept moștenire îi va rămâne. Ceilalți copii de ambele genuri vor fi înzestrați cu proprietate mobilă, pe care trebuie s-o împartă tatăl sau mama, atât fiilor, cât și fiicelor, câți sunt, conform voinței sale, în afară de cel care moștenește imobilul. Dacă testatarul nu va avea băieți, ci numai fete, va proceda la fel. Dacă însă nu se va decide pentru sine, atunci prin decret proprietatea imobilă va fi fixată în moștenire conform majoratului, iar proprietatea mobilă va fi împărțită în părți egale celorlalte*” (O порядке 1986, 295-300). Având în vedere această lege și bazându-se pe testamentul tatălui său, Constantin Cantemir va intra în conflict cu frații săi pentru a fi numit drept moștenitor al averii lui Dimitrie Cantemir. Situația s-a agravat și prin faptul că în litigiu s-a implicat mama vitregă Anastasia Trubețkaia, care pretindea și ea la o parte din moștenire. Imediat după moartea lui Dimitrie Cantemir, principesa Anastasia Trubețkaia, în baza legii din 1714, a cerut să i se dea a patra parte din bunurile imobile ale soțului ei. Copiii lui Cantemir au refuzat să recunoască orice drept al Anastasiei la moștenire, reamintind că, pe durata vieții și-a luat partea (Ciobanu 1924, 159-160). Petiția Anastasiei a fost examinată de către Senat pe timpul lui Petru cel Mare, dar n-a fost satisfăcută. Însă imediat după moartea împăratului, prin ordonanța din 3 mai 1725, Senatul a decis să acorde văduvei partea solicitată. Deși ordonanța n-a fost executată, aceasta era deja o încălcare a condițiilor testamentului și a dus la mai multe procese între membrii familiei Cantemir (Prințesa 2005, 48-49).

La 24 mai 1727 Constantin Cantemir s-a căsătorit cu Anastasia Dmitrievna Golițana și prin intermediul noii familii, cu susținerea tatălui Anastasiei i-a privat pe ceilalți frați de moștenire. Relațiile dintre frați au devenit foarte încordate și s-au îmbunătățit mult mai târziu. Matei, Șerban și Antioh au înaintat câteva plângeri cu referire la moștenire, în iunie 1728, apoi în august 1728, solicitând, în calitatea lor de cadeți, acordarea a o mie de gospodării. Însă în primul caz nu s-a luat nicio decizie, iar în al doilea, Senatul a întâ-

rit vechea dispoziție (Корсаков 1891, 230-232). În decembrie 1728 Constantin Cantemir a înaintat o cerere către împărat prin care solicita să fie desemnat unic moștenitor al domeniilor, conform testamentului lui Dimitrie Cantemir. Toate domeniile ce aparțineau lui Dimitrie Cantemir au fost confirmate ca aparținând primului născut Constantin, prin ucazul împăratului Petru II din 13 mai 1729, în urma raportului Consiliului secret Suprem (Prințesa 2005, 48-49). Abia în 1730, drept mulțumire pentru susținerea în complotul de palat, împărăteasa Anna Ioanovna i-a decorat pe cneji Antioh, Matei, Serghei și pe principesa Maria cu 1300 curți țărănești în regiunile (uezd - n.n.) Nijegorodsk și Breansk (Ciobanu 1924, 159-160).

Constantin a intrat în conflict și cu mama vitregă. În momentul când Constantin Cantemir a primit majoratul, a refuzat să-i dea Anastasiei Trubețkaia partea din averea imobiliară, stabilită de Senat și aflată în litigiu. Totodată a intentat un proces în Colegiul de Justiție referitor la pretențiile nefondate ale prințesei Anastasia (Корсаков 1891, 230-232). Conflictul a continuat în 1736, când Anastasia Trubețkaia a hotărât să se căsătorească cu principele Ludwig Wilhelm de Hessen-Homburg și avea nevoie de bani să achite datoriile mirelui. Anastasia s-a adresat împărătesei cu rugămintea de a se revedea hotărârile anterioare privitoare la moștenirea lui Dimitrie Cantemir și de a-i acorda a patra parte din averea imobilă. Acțiunea civilă era intentată lui Constantin, ca deținător de majorat. În urma cercetării s-a constatat că până la 1729 toți copiii lui Cantemir au dispus de avere și atunci acțiunea civilă a fost intentată tuturor copiilor (Prințesa 2005, 49-50). Între timp în 1730 a fost anulat majoratul și a intrat în vigoare *Așezământul din 1649*, conform căruia văduva putea să primească o pătrime din averea mobilă și a șaptea parte din averea imobilă a decedatului soț. În instanța superioară de judecată s-a hotărât că Constantin Cantemir urma să fie privat de moșii și trebuia să plătească Anastasiei 35000 ruble. Până la plata impozitelor moșia Cantemireștilor a fost scoasă la vânzare (Ма́йков 2005, 81-85; Dinastia 2008, 458-461). La 30 iulie 1730 Cabinetul de Justiție a încheiat acțiunea, recunoscând dreptul principesei Trubețkaia dreptul la a patra parte de avere și refuzându-i dreptul la veniturile fraților Cantemir. Cercetătorul Maikov, aducând drept argument corespondența lui Antioh Cantemir

presupune că acesta ar fi măgulit-o pe principesa prin obiecte de galanterie și prin comportamentul său, de aceea Anastasia a fost binevoitoare cu Antioh, Serghei și Maria, dar neînduplecată față de Constantin (Майков 2005, 84-85).

Conflictul a reapărut în 1740, când cneazul Constantin a hotărât să-și vândă toate moșiile, răzgândindu-se apoi și cerând o gramotă de confirmare asupra moștenirii părintești. Deși Antioh, pentru potolirea spiritului a propus fraților să cedeze, Matei, Șerban și Maria au fost de altă părere. Antioh a fost nevoit să ceară drepturile de majorat (Шимко 1891, 52-53). Însă la 31 martie 1744 cneazul Antioh Cantemir a decedat de hidropizie în piept (Шимко 1891, 52-53).

În al doilea caz, a fost intentat un proces din partea boierilor Compini și cnejii Șahovski împotriva contesei Bulgari, moștenitoarea colonelului Dimitrie Cantemir. Camera Civilă Slobodska Ucraineană a respins cererea boierilor Compini de satisfacere a intentării unui proces, dar acțiunii intentate de cnejii Șahovski i-a dat curs, calificând-o drept argumentată și ca având drept de a dispune de o parte din avere, totodată și ei fiind obligați să plătească partea cuvenită din datoria făcută de testatar. Această decizie a fost evaluată de ministrul de justiție și confirmată de Înalțul Regulament întărit de Comitetul de Miniștri.

Plângerile contesei Bulgari, cnejilor Șahovski și a boierilor Compini a intrat în examinarea Senatului Guvernator. Urmau să se examineze următoarele subiecte:

- a) Dreptul cneazului Cantemir de a întocmi testament și de a lăsa prin testament moșia ce i-a revenit de la mama;
- b) argumentele nefondate ale cererii cnejilor Șahovski;
- c) confirmarea testamentului lăsat în favoarea contesei Bulgari;
- d) chestiunea datoriei indicate în testament.

În ce privește pretențiile cnejilor Șahovski, s-a constatat că mama lor, Anastasia, fiind nepoată de frate a mamei lui Constantin Cantemir, îl declara pe tatăl său bolnav mintal, și deja fusese în proces pentru partea de moșie. În judecată, din mărturiile fratelui decedatului Fiodor Passek, generalul Piotr Passek, s-a constatat că Anastasia este fiica nelegitimă a văduvei generalului Streșnev, care s-a căsătorit cu Fiodor Passek la șapte ani de la

nașterea Anastasiei. Pentru a-și confirma spusele generalul a prezentat o scrisoare a fiului lui Streșneva, conform căreia principesa Anastasia Șahovskaia s-a născut în 1754, fiind anexată și adevărta din Consistoria Duhovnicească a Sankt Petersburgului despre cununia doamnei Streșneva cu Fiodor Pasek la 7 noiembrie 1760. În urma dovezilor sus-menționate și având ca bază articolul 280 al capitolului 10 din Așezământ (Ulojenie), în care scrie că copiilor de la concubine nu li se dau parte de moșie, Camera Civilă din Smolensk a refuzat să-i acorde partea de moștenire. Șahovskaia a făcut apel la această hotărâre în Senatul Guvernator. La 2 octombrie 1802 Senatul s-a expus pe marginea chestiunii, confirmând hotărârea judecătii din Smolensk și amendând-o pe apelatoare. La 17 ani după proces, fiii acestei Anastasii iarăși aveau pretenții la moșie. Dar au aflat în judecată că mama lor în 1773 era deja căsătorită, iar din 1772 și-a procurat o moșie, ceea ce venea în contradicție cu datele prezentate de Șahovski, fiindcă dacă s-ar fi născut de la Fiodor Passek, ar fi avut respectiv 11 și 12 ani, ceea ce era imposibil. La 11 ani nu putea avea drept de a cumpăra moșie. Și în rugămintea de apel Anastasia a indicat că are 50 de ani și e în căsătorie de 30 ani. Confruntând datele ei cu datele feciorilor, s-a constatat că în 1802 avea 48 ani, deci aproape 50. Fiii insistau că, conform legii, dacă au trecut câteva decenii și după acest termen și după moartea părinților e interzis de a arăta nelegitimitatea provenienței copilului. Dar conform prevederilor legislației ruse și anume articolul 90 din volumul X al Codului se referă la copiii născuți după căsătorie, iar cei dinaintea încheierii căsătoriei, chiar dacă au fost crescuți în casă, n-au nici un drept la moștenire (Записка 1835, 5-7). În hotărârea judecătii din Smolensk și a Senatului mama lor a fost declarată nelegitimă și nu s-a folosit de termenul legal de 10 ani pentru a demonstra că e fiică legitimă. Contesei Bulgari i s-a confirmat dreptul la moștenirea averii lui Dimitrie Cantemir (Записка 1835, 5-7).

În ce privește moștenirea lui Antioh, s-a ajuns la un conflict, care s-a soldat cu rezolvarea în judecată. Conform prevederilor testamentului lui Antioh, Maria urma să primească serviciile de argint care îi aparținuseră lui Antioh, în valoare de 9000 ruble. În timpul aducerii acestora în Petersburg au fost date spre păstrare prințului Constantin Cantemir, care a refuzat să le restituie surorii. În

iarna lui 1747 prințul a decedat, dar pe parcursul încă a câțiva ani Maria n-a intrat în posesia moștenirii (Prințesa 2005, 197).

Datorii. Antioh Cantemir a indicat clar ce datorii are el și cine îi datorează lui: „Dar, pe lângă aceasta, până astăzi eu am în Paris și datorii, și anume la bannerul Isac Vernet, dând în diferite prăvălii din oraș o sumă, care nu depășește zece mii franci, și slujitorilor din casă o altă sumă mică, lista tuturor datoriilor va fi întocmită de executorii testamentari. Pe de altă parte, Consiliul de Stat pentru Afaceri Externe îmi datorează cel puțin 6710 ruble 43 copeici pentru arenda curții pe o perioadă de trei ani și nouă luni, cinci mii de ruble salariu pentru anul trecut, iar alte cinci mii pentru actualul trimestru din ianuarie până în mai”.

Datoriile lăsate de Ecaterina Cantemir-Golițana au fost enorme și s-au ridicat la o sumă totală de 197729 de ruble, sumă care includea și datoria mamei ei față de Bețk (23 000 de ruble). La sfârșitul anului 1762 Dmitri Golițan a depus o cerere către Ecaterina a II-a, rugând să se plătească datoriile soției sale decedate din trezorerie, aceasta reușindu-i.

Indicații privind înmormântarea. Testatarii erau deosebit de migăloși în privința indicațiilor privind ceremonialul înmormântării. Dimitrie Cantemir indica în testamentul său locul înmormântării și cheltuielile, care urmau a fi modeste pentru rangul unei așa personalități. Fostul domn al Moldovei menționa: „Dacă se va întâmpla să mor pe drum, rog ca păcătosul meu corp să fie trimis la Moscova și înmormântat în mănăstirea grecească aproape de prima mea soție. La înmormântarea mea să nu se facă nici un fel de cheltuială nefolositoare cu ceremonialul (cum este obiceiul acum), să slujească numai un arhiereu, un preot și un diacon; de asemenea și în celelalte zile în cursul anului să se facă după obiceiul bisericesc și după putința să se împartă cerșetorilor și pușcăriașilor milostenie”. Principele Dimitrie Cantemir a fost adus de către fiul lui Matei la Moscova și înmormântat la 1 octombrie 1723 în biserica „Sf. Constantin și Elena” a Mănăstirii grecești Sfântul Nicolae, lângă prima sa soție, Casandra (Ciobanu 1924, 49).

Numeroși biografi și cercetători ai vieții și operei lui Antioh Cantemir au remarcat o trăsătură definitorie de caracter – MODESTIA, care a rămas reflectată și în testamentul său, apro-

pieții fiind rugați să-l înmormânteze noaptea, fără ceremonii și pompă în biserica Mănăstirii grecești (Александренко 1896, 6-7; Манькова 2004, 34-37). Această trăsătură, se vede, i-a fost transmisă de la tatăl său. La 23 (12) septembrie 1745 corpul cneazului e adus în Petersburg (Александренко 1896, 6-7). Statul a refuzat să aducă în Rusia osemintele prințului Antioh, astfel că de aceasta s-a ocupat Maria (Ivanov 2005, 261). La început și frații au refuzat să aloce mijloace, însă mai târziu prinții Matei și Serghei au acoperit o parte din cheltuielile suportate de Maria (Ivanov 2005, 156). Principele a fost înhumat conform prevederilor din testament: noaptea, fără ceremonii.

Din corespondența cu Antioh Cantemir se cunoaște, că Maria dorea să se călugărească, dar drept rezultat al promisiunii date fratelui a refuzat la această idee. Conform testamentului în Marino urma să se construiască o mănăstire de călugărițe, unde dorea să fie înmormântată. Însă această dorință n-a fost îndeplinită (Шимко 1891a, 130)¹⁶. Maria Cantemir a fost înmormântată la Mănăstirea Sfântul Nicolae, ca și frații ei (Ciobanu 1924, 62). Din corespondența lui Serghei Cantemir cu executorul testamentului Mariei aflăm că cauza neîndeplinirii prevederilor testamentului principesei a fost boala fraților, ei nefiind în stare să ajungă în satul respectiv (Фомин 1993, 231; Dinastia 2008, 475; Vraciu 2005, 242)¹⁷.

Structura testamentului prevede o parte componentă a acestuia – **institutul martorilor**. Institutul martorilor avea un rol deosebit la încheierea actelor juridice. În Europa de Vest începând cu secolul al XII un rol tot mai însemnat îi revine notarului și autoritatea actului notarial duce la scăderea însemnătății institutului martorilor. În Bizanț însă legislația indica atât numărul martorilor, cât și condițiile necesare pentru a deveni martor. Testamentul putea fi emis în diverse situații, de aceea, mai ales în cazul când testatarul era neștiutor de carte, prezența martorilor era o condiție obligatorie. Martorii au rolul-cheie în procesul de autentificare sau confirmare a veridicității și valabilității testamentului. În Țările Române, după cum e bine cunoscut, legislația se inspira

¹⁶ Prințesa Maria, după cum susține Șimko, a suferit un accident tragic în 1757, în urma căruia a decedat.

¹⁷ Marina Vraciu nu este de acord cu versiunea oficială privind locul înmormântării Mariei și presupune că se află sub nava bisericii ridicate în 1754 în calitate de ctitor cu hramul „Maria Magdalena”.

din cea bizantină, astfel că institutul martorilor era la un loc de vază. Formularea-tip „mai jos semnații martori” se întâlnește în actele bizantine din secolul al VI-lea. Această formulare-standard este prezentă și în testamentele din Țara Moldovei și Țara Românească din sec. XVII - înc. sec. al XIX-lea. De obicei, formula-tip își are locul după datarea diatei.

Testamentul lui Dimitrie Cantemir a fost scris de el personal, sigilat și transmis împărătesei, de aceia invocarea martorilor nu era necesară. Testamentul lui Antioh Cantemir a fost redactat în prezența secretarului ambasadei Rusiei Gross, care a și făcut copie de pe el, semnând-o și la fel fiind sigilată, apoi întărită notarial (Шимко 1891, 130-131).

Testamentul cneazului Cantemir-nepotul, din 26 ianuarie 1820, întocmit în favoarea contesei Bulgari, a fost semnată de trei martori. Anume în acest caz este văzută destul de bine importanța institutului martorilor, semnăturile cărora au demonstrat veridicitatea testamentului, deplinătatea facultăților mintale ale testatarului și conștientizarea de către testatar a faptului întocmirii diatei.

Testamentul cneazului Cantemir întocmit în favoarea contesei Bulgari, din 26 ianuarie 1820, a fost semnat de trei martori. Martori la întocmirea testamentului cneazului Cantemir au fost polcovnicul Grevs și maiorul Skorobogatov. În urma cercetării minuțioase s-a constatat că atât testatarul, cât și martorii au semnat personal testamentul și martorii au constatat că testatarul era în deplinătatea facultăților mintale. Deci, în Baza regulilor de întocmire a diatei expuse în articolele 634 și 635 a primei părți a volumului X din Cod (Свод 1995, 634; Записка 1835, 5-7), precum și punctului 1, capitolul 3, partea a 2 a Proceselor Militare¹⁸, Indicația Comisiei despre redactarea proiectului noului așezământ al capitolului IX, articolele 120 și 121, testamentul sus-numit este absolut legal și nu poate fi supus îndoielii. Argumentele aduse de către boieri Compiniani (e vorba de boierii Câmpineanu - n.n.) precum că li s-ar fi remis o scrisoare înainte de schimbarea testamentului, dar în care nu se indica acest fapt, nu poate servi drept mărturie, or

¹⁸ În respectivul regulament se prevedea că martori pot fi atât bărbații, cât și femeile, care au o reputație nepătată, cinștiți și credibili și în număr de cel puțin doi.

testatarul putea face schimbarea dintr-o pornire sufletească, drept mulțumire contesei pentru ajutorul acordat de mama ei și deci din remușcările de conștiință că are datorii. Boierii Câmpineanu au declarat că Cantemir și Bulgari erau în conflict, fapt care nu corespundea cu realitatea, căci în februarie 1820 cneazul Cantemir se adresează cu rugămintea către împărat de a acorda titlul de cneaz și numele Cantemir fiului contelui Bulgari, strănepotului său Nicolae. Tot despre aceasta îl înștiință și pe Capodistria. Boierii Câmpineanu spuneau că la data întocmirii testamentului regimentul martorilor era dislocat în Mirgorod și părăsirea locului de către comandant și maior este o crimă militară. Judecata decide că părăsirea locului de dislocare este în competența altor instanțe, iar faptul prezenței și semnării de către ei a testamentului a fost demonstrat. Totodată boierii Câmpineanu împreună cu Șahovski susțineau că deoarece prima diată cu registru lucrurilor a fost înscrisă în Sfatul de Tutelă, atunci a doua diată la fel trebuia să fie înscrisă acolo, căci în primul testament se spunea că în cazul scăderii sau schimbării sau distrugerii testamentului, testatar va aduce acte legitime în acel loc unde testamentul va fi păstrat. Dar a introduce testamentul în Consiliul de Tutelă era la liberă dorință, iar în prima diată se aveau în vedere doar corectările de tipul adăugare sau scădere din moștenire, care trebuiau confirmate. La anularea diatei se referea numai pentru orice eventualitate, mai ales dacă s-ar redacta o a doua. Se mai aducea drept argument și faptul că în inscripția de înregistrare erau corectări. Judecata a constatat că la acel moment erau încercări ale partidei ce nu-l susținea pe Bulgari de a-i strica reputația, dar inscripția cererii lui Cantemir față de guvernator nu are legătură cu autenticitatea diatei (Записка 1835, 15). În ce privește datoria indicată în sumă conform legislației a fost considerată că s-a dublat și cneazul, fiind conștient de aceasta, a hotărât s-o întoarcă.

Blestemul. O parte componentă a testamentului o constituie clauzula morală sau blestemul, adică răspunderea pentru încălcarea voinței testatarului, neîndeplinirea sau îndeplinirea neefectivă a acestuia. George Fotino constată că acest mijloc era necesar mai ales când forma testamentului era cea orală, dar s-a menținut documentar și în secolul al XIX-lea, fiind totodată și un mijloc de dovedire a voinței de pe urmă a celui care își așteaptă

moartea (Fotino 1972, 143)¹⁹. Blestemele sunt utilizate atât în testamentele făcute în favoarea bisericii, căutându-se înlăturarea rudelor, cât și în cele făcute în favoarea rudelor, îndeplătându-se moștenitorii mai volnici (Fotino 1972, 143).

Nici în testamentul lui Dimitrie Cantemir, nici în cel al fiului său, Antioh, nu este invocat blestemul. Din contra, Dimitrie Cantemir își încheie prevederile testamentare cu mulțumire lui Dumnezeu: „În cele din urmă mulțumesc Ziditorului și Dumnezeului meu că la sfârșitul vieții mele mă pot socoti fericit: întâiu, că am scăpat de necazurile acestei lumi în mâinile monarhului ortodox; al doilea, că copiii mei niciodată nu vor vedea furia mahomedană; al treilea, sper, că serviciile mele credincioase nu vor fi uitate, și copiii mei nu vor fi lăsați și îndeplătați. Și, în sfârșit, Dumnezeu să ție stăpânirea Voastră neclătinată întru întărirea Credinței Pravoslavnice și pentru slava lui Dumnezeu-Tatăl, lui Hristos Mântuitorul și Duhului sfânt, îndeplinitorul. Amin”.

În urma cercetării testamentelor concluzionăm:

1. Завещание Димитрия Кантемира

Всемилестевешая Государыня Императрица получив здравствуй!

1. Дочь моя Мария Димитриевна имеет при себе алмазы и прочия каменя и инья вещи, я зделал особливо и подарил ей, также все алмазы и каменя и платье, которые зделал был блаженная памяти сестре ее Смарагде, и по смерти ея же подарил дочери моей Марии, о чем и письмо мое есть к рукам ея как того братия ея, а моим детям и дочери моей Смарагде, которая от жены моей Анастасии Ивановны родилась, в тех вещах дела не иметь, а все инья вещи с алмазами чаю будут иметь цену до тридцати тысяч рублев, или больше или меньше.

2. Как мы были в Москве, сватался на ней князь Иван Григорьевич Долгоруков, о чем он мне говорил, и жене моей, и то несколько крат, и я в том склонен был, но дочь моя не хотела, для того, что он князь Иван Григорьевич

¹⁹George Fotino menționează că ”Nu numai în testamente era utilizat blestemul, ci și în alte acte care atestă mutațiuni funciare. În actele de transmisiune *causa mortis*, blestemul își avea o mai frecventă aplicare decât în celelalte acte de transmisiune *intervivos* a proprietății”.

Diatele Cantemireștilor reflectă clar în primul rând relațiile în sânul familiei. Lipsirea unui dintre copii de dreptul la moștenire (testamentul lui Dimitrie Cantemir, domnul), împărțirea averii între câțiva frați (testamentul lui Antioh Cantemir), numirea soțului drept moștenitor principal (testamentul Ecaterinei-Smaragda Cantemir), schimbarea testamentului în favoarea nepotei (testamentul lui Dimitrie Cantemir, nepotul) arată atitudinea testatarului față de cei mai apropiați oameni. Totodată, toți sunt deosebit de migăloși în privința locului de veșnic somn, cu toate că indică simplitatea procesului de înmormântare.

În ceea ce privește structura testamentului, putem menționa formularul-tip de întocmire a testamentului la Antioh Cantemir. Din fragmentele de care dispunem afirmăm, că conform tradiției erau întocmite și diatele Mariei, Ecaterinei și a lui Dimitrie Cantemir, nepotul. Forma testamentului este diferită la Dimitrie Cantemir, domnul, care îl întocmește clar pe puncte și adresându-se împărătesei.

ANEXE:

не имеет никакого чину в службе Императорского Величества. Ежели он князь Иван Григорьевич засватался же, я фортуна дочери моей полагаю на милость Божию, и на целомудрие и сожаление Вашего Величества.

3. Из детей моих, а именно Матвея, Константина, Сербана и Антиоха хочу, и прошу чтобы (кроме Матвея) кто-нибудь из трех наследником был, как указы повелевают, а от сих трех лучшим разсуждаю сына Константина, а в уме и науках понеже меньшей мой сын от всех лучший, ежели впредь не в хуже переменится, намерен был в наследство его оставить: но и то прошу Вашего Величества, смотря их обхождение, как будут в законном росте, кого-нибудь из тех трех, то есть Константина, Сербана, Антиоха по Вашего Величества разсуждению определить в наследство.

4. Из доходов деревень моих, и из иных заводов и от жалованья Императорского Величества (ежели имеет остаться) определить в год по три тысячи Рублев для наук детей, к которым, чтоб показал милость Его Величество, и послал бы их в инья страны, где Его Величество заблогарасудит. А пока не опробованы будут в науках и в других инструкциях, которыя суть

надобны Императору и государству, в наследники не определять.

5. Жена моя *Анастасия Ивановна* да имеет все алмазы, платье и инья вещи, которыя я подарил ей как прежде так и после свадьбы и детям моим к тем вещам дела нет, токмо с такою кондицею, чтоб она сохранила все в целости для приданого дочери моей *Смаранды*.

6. Как мой договор был, и засватался я жену мою *Анастасию*, хотя я все дело к родителям ея дискреции полагал, однакож мать ея княгиня *Ирина Григорьевна* обещала ей до пяти-сот дворов, а после князь *Иван Юрьевич* своими письмами универсально утвердил всякое свое движимое и недвижимое имение отдать (как его ко мне письма из *Украины* посланные письма показывают) о тех я не претендую. Но что отец с своею дочерью и внукою похочет дать, и да будет, токмо чтоб дочь мою прокормила и воспитала по ея кондиции, а ежели Бог даст ей живот, чтоб старалась найти ей мужа доброго, честного и в верности Императорской безсумнительного.

7. Двоюродному моему брату *Григорию Бантышу*, которой недавно из нашей земли приехал из моих заводных денег дать пять сот Рублев, и прошу Ея Величества, чтоб принять его в пажи свои для того, что надеются будет умен мальчик, и к великим наукам искусен к скоро приемец.

8. Другие мои прочие дома, какие пожитки, скотина которая находятся в *Москве* и в деревнях, и вся оныя домашняя экономия чтоб была под ведением камараша моего *Антиоха Павлова*, покамест будет наследник мой определен, а над тем чтоб изволил Его Величество из *Выезжих* которых нибудь персон определить, чтоб по всякие шесть месяцев счет его видеть, и что явится опять в его руки отдавать, и писать в книгу поименно.

9. Ему ж *Камарашу Антиоху* из моих доходов для его пропитания по всягодно давать по сту Рублев жалованья, а запасу, сколько ему доволно будет, и то тогда ему давать, когда он будет при доме детей моих служить, так как мне верно и безпорочно служил от *Царяграда* по се время.

10. Ежели случится скончатся на дороге, прошу чтоб тело мое грешное отнесено было в

Москву, и схоронено в *Греческом монастыре* близ первой моей жены. А в погребении никакой напрасной утраты в церемониях (как ныне обыкновение есть) да не будет, но токмо один *Архиерей*, один священник, один дьякон чтоб служили, также и в другие дни годовые по обыкновению церковному, а по возможности нищим и в тюрьмах милостыню разделять.

11. Брату моему *Антиоху* в *Царьграде* да будет милость Его Величества. Для моей верой службы определить ему хотя по пяти сот рублев в год, а он по своему обещанию и присяге там надеюся будет служить верно. А ежели Император из своей казны не изволит определить, то собирая наследнику моему повсягодно предреченную сумму из моих доходов посылать, для того что я приехав к службе Его Величесива стал причиною, что он брат мой попал в гнев *Султанской*, и впред никакой надежды нет, чтобы он в *Княжество* идти, или иным образом дом свой честно содержать мог.

12. Последнее благодарю Творцу и Богу моему, и при конце живота моего счастливыми называю первое, что в руках православного *Монарха* от сего мира бедства избавился, второе что дети мои никогда не увидят *Магометанского свирепства*, третье надеюся, что не будут забыты верные мои к вам службы, и так дети мои оставлены и отвержены не будут. И потом Бог да содержит державство Ваше непоколимимо, во утверждение веры православной и во славу Бога Отца, Христа Спасителя и Духа Святаго исполнителя амин.

Testamentul lui Dimitrie Cantemir

(traducere)

Sănătate bună prea milostivă Împărăteasă.

1. Fiica mea, *Maria Dmitrievna* va avea la ea diamante și alte pietre și lucrurile pe care i le-am făcut deosebit și i le-am dăruit ei; de asemenea toate diamantele, pietrele și hainele pe care le făcusem întru fericita pomenire a surorii ei *Smaragda* și la moartea acesteia, i le-am dăruit ficei mele *Măria*, pentru care are și scrisoare la mână; de aceea la acele lucruri să nu se amestece frații ei și copiii mei și fiica mea *Smaragda* care s-a născut din soția mea *Anastasia Ivanovna*. Toate aceste lucruri cu diamante cred că valorează până la treizeci mii de ruble, ori mai mult, ori mai puțin.

2. Când eram la Moscova a cerut-o în căsătorie principele Ivan Grigorievici Dolgorukov, ceea ce mi-a spus-o de câteva ori mie și soției mele; eu eram înclinat spre aceasta, dar fiica mea n-a voit, întrucât principele Ivan Grigorievici n-avea nici un rang în slujba Maiestății Sale. Dacă principele Ivan Grigorievici s-a logodit deja, eu las soarta fiicei mele în mila lui Dumnezeu, în castitatea și mila Maiestății Voastre.

3. Dintre fiii mei și anume dintre Matei, Constantin, Șerban și Antioh, vreau și rog să-mi fie unul moștenitor din cei trei (în afară de Matei), cum se prescrie în legi, și din acești trei îl consider mai bun pe fiul Constantin, iar în privința inteligenței și științei cel mai bun dintre toți este acel mai mic, dacă mai pe urmă nu se va schimba în rău, aveam intenția să-l las pe el moștenitor. Dar și în chestia aceasta rog pe Maiestatea Voastră, ca după cum se vor purta să alegeți ca moștenitor pe cineva din acești trei, adică pe Constantin, Șerban și Antioh, când vor atinge vârsta egală după aprecierea Maiestății Voastre.

4. Din veniturile satelor mele, din alte fabrici și din salariul dat de Maiestatea Voastră (dacă va mai rămânea) să se dea câte trei mii de ruble pe an pentru instruirea copiilor, față de care să arătați mila Maiestății Voastre și să-i trimiteți în alte țări, unde va crede de cuviință Maiestatea Voastră. Și până când nu vor fi încercați în știință și alte deprinderi, care sunt necesare Împăratului și Statului, să nu fie rânduiri ca moștenitori.

5. Soția mea Anastasia Ivanovna să aibă ea toate diamantele, hainele și alte lucruri pe care i le-am donat ei înainte și după nuntă; copiii mei să nu aibă amestec în acele lucruri, numai cu o singură condiție, ca ea să le păstreze ca zestre pentru fiica mea Smaragda.

6. Cum a fost înțelegerea mea când m-am logodit cu soția mea Anastasia, cu toate că această treabă am lăsat-o la discreția părinților ei, mama ei, principesa Irina Grigorievna, i-a făgăduit până la cinci sute de curți, apoi principele Ivan Iurievici prin scrisorile sale universal i-a confirmat toată averea mobilă și imobilă, (precum o dovedesc scrisorile lui către mine trimise din Ucraina), dar nu pretind la ele. Ceea ce va vrea tatăl să-i dea fiicei și nepoatei sale, cu acelea să rămână. *Numai* fiica mea să fie crescută și educată după condiția ei; dacă Dumnezeu îi va da viață, să-i caute să gă-

sească un bărbat bun, cinstit și fără dubii credincios împăratului.

7. Verișorului meu Grigorie Bantâș, care nu demult a venit din țara noastră, din banii întreprinderilor mele să i se dea cinci sute de ruble, și rog pe Maiestatea Voastră, să fie primit ca paj, fiindcă sper că va fi băiatul deștept și capabil pentru mari științe, pe care o va deprinde repede.

8. Celelalte case ale mele, lucruri casnice și animalele care se găsesc în Moscova și în sate, și toată gospodăria să fie date sub supravegherea cămărașului meu Antioh Pavlov, până când va fi orânduit moștenitorul meu, iar pentru supravegherea lui Maiestatea Voastră să binevoiască a numi pe cineva din persoanele venite, ca la fiecare șase luni să-i vadă contul, și ce se va mai ivi iarăși să se dea în mâinile lui și să se înscrie în condică fiecare lucra aparte.

9. Cămărașului Antioh să i se dea anual din veniturile mele pentru întreținere câte o sută ruble, iar în rezerve, cât va avea nevoie, și aceasta să i se dea atunci, când va servi copiii mei pe lângă casă, așa cum m-a servit pe mine cu credință și neprihănit din Țarigrad și până acum.

10. Dacă se va întâmpla să mor pe drum, rog ca păcătosul meu corp să fie trimis la Moscova și înmormântat în mănăstirea grecească lângă prima mea soție. La înmormântarea mea să nu se facă nici un fel de cheltuială nefolositoare cu ceremonialul (cum este obiceiul acum), să slujească numai un arhieru, un preot și un diacon; de asemenea și în celelalte zile în cursul anului să se facă după obiceiul bisericesc și după putința să se împartă cerșetorilor și pușcăriașilor milostenie.

11. Față de fratele meu Antioh din Țarigrad să fie mila Maiestății Sale. Pentru serviciul meu credincios să i se dea măcar câte cinci sute de ruble pe an, iar el potrivit promisiunii sale și jurământului sper că va servi acolo cu credință. Dacă împăratul nu va binevoi să-i dea din vistieria sa, moștenitorul meu să-i trimită această sumă din veniturile mele; aceasta pentru că eu trecând în serviciul Maiestății Sale, am fost cauza că fratele meu a căzut în dizgrația sultanului, și pe viitor nu există nicio speranță ca el să se poată întoarce în Principat sau să-și întrețină casa sa în mod cinstit.

12. În cele din urmă mulțumesc Ziditorului și Dumnezeului meu că la sfârșitul vieții mele mă pot considera fericit: în primul rând, pentru că

am scăpat de necazurile acestei lumi în mâinile unui monarh ortodox; în al doilea rând, că copiii mei niciodată nu vor vedea furia mahomedană; în al treilea rând, sper, că serviciile mele credincioase nu vor fi uitate, și copiii mei nu vor fi lăsați și îndepărtați. Și, în sfârșit, Dumnezeu să ție stăpânirea Voastră neclintită întru afirmarea Credinței Pravoslavnice și întru slava lui Dumnezeu-Tatăl, lui Hristos Mântuitorul și Duhului sfânt, îndeplinitorul. Amin.

2. Завещание Антиоха Кантемира

Во имя святых, единосущных, животворящих и нераздельных Троицы, Отца и Сына и Святого духа аминь.

Ведая, что сколь часъ смерти неизвестенъ, столь всякому человеку смерть известна, а видя себя в тяжелой болезни чрезъ долгое время, я заблаго разсудилъ (исполняя то, что Богу долженствовал по Христианской Православной Греческаго исповедания вере, въ которой я родился и умираю) расположить и об имени, которое после меня останется, настоящею духовную, которую пишу будучи в чистом уме и зная исправно все то, что располагаю. И так определяю, учреждаю и уставляю следующее.

1. Имение мое состоитъ в недвижимом и движимом. Недвижимое суть те деревни, (в которых, за долгим отсутствием из отечества, числа дворов неупомню) в Нижегородском и в Брянском уездах, которыя Ея Императорское Величество блаженныя и высокочестныя мамыши Государыня императрица АННА ЮАНОВНА изволила мне пожаловать вместо пенсiona, обещанного нам с братьями кадетам от Его Императорскаго Величества блаженныя и высокочестныя памяти ПЕТРА ВЕЛИКАГО. Те деревни составляютъ четвертую долю двухъ вотчин в двух уездах, а тремя другими долями владеют сестра моя княжна Марья, и братья мои князь Матвей, и князь Сергей. Доли те были меж нами полюбовно разделены предъ отъездом моим из Москвы, которого раздела домашнее письмо, засвидетельствованное достойными свидетелями при сей духовной будет приложено и припечатано.

2. В первом артикуле я не упомянул, что мне вышеупомянутое недвижимое имение пожа-

ловано отъ Государыни императрицы АННЫ ЮАНОВНЫ вместо пенсiona, то же само, что оныя деревни мне пожалованы вместо пенсiona, Ея ж Императорскаго Величества Имянным указом подтверждено в 1736 году, когда те моя деревни по претензии мачехи моей Ея Светлости Ландъ-Графини Гессень-гомбургской были описаны, и потом назадъ мне возвращены со всеобщимъ чрезъ два года в Конфискации доходом.

3. Потому то мне недвижимое имение, те мои деревни не одного рода с прочими деревнями других помещиков, и не подлежатъ статьям уложения и новым указам, которые о расположении недвижимого имени узаконены, и следовательно в полную власть имено не только кому хочу из своих братьев оныя оставить, но ежели бы то мне угодно было, отдать совсем чужому.

4. Того ради в начале объявляю что я не признаю наследником так в движимом как и в недвижимом никого другого, кроме сестры моей княжны Марьи, князь Дмитриевой дочери и двух братьев моих князь Матвея и князь Сергея, князь Дмитриевыхъ детей: так, что выключая всякаго другаго, кто бы ни был, от наследства моего, меж ними одними хочу, намеренъ и действительно разделяю все мое движимое и недвижимое имение, которое по смерти моей останется следующим образом.

5. Деревни мои, которыми действительно владею, разделить тем двум братьям и сестре меж собою на равныя доля, и оными всякому владеть по свою смерть, ни продавая, ни закладывая так, чтоб они целыя из рук в руки переходили до послѣдняго из трех, который тех двух переживет, учинить с теми деревнями, что ему угодно. Ежели Ея Императорское Величество Всемилоостивейше укажет добавить то, что к тем нашим деревням еще по указу Ея Императорскаго Величества блаженныя и высокочестныя памяти Государыни императрицы АННЫ ЮАНОВНЫ не достаетъ чаю двести сорок дворов, то сия новая четверть моих деревень будет также как другия разделена меж тремя братьями.

6. Из того равномернаго меж тремя дележа выключая завод винный, который во отсутствии моем брат мой князь Сергей, не знаю в которой деревни, построил вообще так, что

одна половина заводу его, а другая моя, ту мою половину особливо ему отдаю, с тем договором что будет с ней давать половину дохода деньгами или вином брату моему князь Матвею.

7. Те две тысячи Рублев, которые от сестры Вульфю вручены, ежели непересланы, то оставить и непересылать, но с прочими наличными деньгами, которыя или в Москве найдутся, или отсюда, будут пересланы, по оплате долгов, разделить на три равные доли.

8. Буде имеются в Москве какие либо уборы домовые, или серебряная посуда, или другия вещи, какова б звания ни были, как чаю быть имеет, то все то отдать двум моим братьям князь Сергею и князь Матвею, чтобы разделить меж собою на равно.

9. Для порядочного исполнения сей моей духовной в том что касается имения моего в России, покорно прошу Тайного Действительного Советника, кавалера Сятаго Андрея и прочая – князь Никиту Юрьевича Трубецкаго, истиннаго и древняго моего друга, чтоб соизволил быть моим душеприказчиком.

10. Сколько принадлежит до здешняго моего Парижского имения, оное все состоит в движимом одном, которому душеприказчики мои, (которые ниже сего будут означены) пришлют к ним моим наследникам точныя полныя росписи, подписанныя их руками.

11. Но притом я имею в Париже и долги а именно Баннеру Исаку Вернету по сие число, да в городе в разных лавках сумму, к.оторая чаю десять тысяч франков не превзойдет, и служителям в доме другую малую сумму, котораго всего долгу роспись душеприказчики мои соберут. С другой стороны Государственная Иностранных дел Коллегия мне должна по меньшей мере 6710 рублев 43 копейки за наем двора на три года и девять месяцев, пять тысяч рублев жалованья прошлого году; да другие пять тысяч на настоящую треть с Января до Мая месяца. Буде Ея Императорское Величество не соизволит из своего великодушия, что либо определить для переносу моего тела отсюда в отечество и моих уборов, которое великодушие ко всем прочим Российским министрам умершим в чужих краях показано следовательно теми деньгами, которые от Ея

Императорского Величества Высочайше милости, так в жалованье, как и в другое награждение мне принадлежат, долги мои здешние гораздо оплатить можно, и надеюсь, что из них будет в остатке.

12. Буде какие остатки будут, то господа душеприказчики оные чрез вексель перешлют к моим наследникам, чтоб разделить меж собою на равно.

13. Потому все мое здешнее движимое имение останется свободно без всякой претензии, и для того имея полную власть, оным распоряжаю, и определяю следующим образом.

14. Всю мою серебряную посуду, каковабы звания им была, отдаю сестре моей княжне Марье Дмитриевне с полною властью учинить с оною, что она ни пожелает.

15. Все мои домовые уборы, каковы суть, шпалеры мои Брюссельские, портреты, картины, моя библиотека, обои красные, зеленые и желтые, камчатные, кровати, стулья, зеркала, стенные пандалы столы, обои кожаные, обои в горницах служителейших. Их постели, посуда поваренная, и все что в ней принадлежит, кареты, лошади, и все что принадлежит к конюшне, одним словом, всякой прибор домовой отдаю и оставляю, по себе двум моим братьям князь Матвею и князь Сергию князь Дмитриевым детям, чтобы разделить меж собою на равныя две части.

16. Выключаю из тех всех вещей новой мой берлин, новой маленькой берлинго, которые особливо отдаю брату князь Матвею, а княгиня его, а моей невесте, для памяти ко себе оставляю большой мой яхонть.

17. Брату моему князь Сергею оставляю и отдаю перстень мой алмазной.

18. Ежели они братья мои похотят иметь что ни есть из тех домовых уборов, то отпишут и господам душеприказчикам, чтобы они к ним прислали. Ежели нет, то оные господа душеприказчики по лутчей возможности и лутчею ценою те вещи вещи здесь продадут, и пришлют к ним деньги.

19. Покорно прошу, чтоб Господин Борио Министр Дюка Гвастальскаго, Ея Императорского Величества посольства Секретарь Генрих Гросс, и Парижской Баннер господин Исаак

Вернет хотели принять на себя быть моими душеприказчики, которым в таком случае даю полную власть и силу, сию мою духовную в действо произвести, и недопустить, чтобы какая отмена в ней учинена была.

20. В начале оные господа душеприказчики, как скоро я дух испущу, отворять сию мою запечатанную духовную, и о той власти им не ведать, будет не можно, понеже один из них Господин Гросс писал сию духовную, отворив же ее но здешним, или как похотят, обычаем, примут надлежащую к ним силу и власть.

21. Тотчас потом положить свою печать, для охранения в сего оставшагося по мне, а потом по надлежащим формам и обыкновениям начнут выполнения всего того, что от них покорно требовано в преидудущих статьях моей духовной.

22. Г. Гроса особливо прошу, чтобы он тотчас о моей смерти к высочайшему двору донес чрез куриер и притом написав письмо к Его Сиятельству Г. Вицеканцлеру, прилежно его просим о переводе должных мне денег, приложу статью моей духовной, в которой о том упоминается, с другой стороны настоящую духовную в оригинале отправить к моим трем наследникам, чтобы они с своей стороны немедленно могли также меры свои принять.

23. Из наличных денег, которые по оплате здешних моих долгов останутся будет отдано Исааку Вернету дватцать тысяч франков, чтоб он их поставил, где благоизобретет, в каком либо банке, чтоб с них получать с начала вечнаго дохода (*en rentes perpetuelles*) по тысяче ефимков в год, а со временем, когда нужда потребует, то оборотить те вечные доходы в доходы по смерти называемые по французки (*rentes viageres*), которым так капиталом как и доходом он учинит то употребление, о котором мы с ним согласились.

24. Есть ли паче чаяние, сверх оплаты долгов наличных денег здесь не останется, то не надобно продавать никакого убору, для составления вышепомянутой суммы дватцать тысяч франков, но часто помянутые три мои наследники ту сумму к нему господину Вернеру переведут, по крайней мере в год после числа, в котором сия духовная писано, и та сумма меж ними таким образом будет составлена, что

братья князь Матвей и князь Сергей поставят всякой по тысячи рубле, а сестра моя княжна Марья оставшие две тысячи рублей между тем в оный год перешлет к нему Господину Вернету двести Рублев, то есть тысячу франков.

25. Я забыл упомянуть между оное с прочим домовыми уборами столовое белье, принадлежит к доли двух братьев моих князя Матвея и князя Сергея, кроме пяти тонких Шленских приборов столовых, состоящих всякой из двух скатертей и трех дюжим салфеток, которые особливо оставляю сестре моей княжне Марии и советую ей, чтоб оные велеть к себе прислать, понеже будут ей весьма угодны.

26. Якову Жансону, моему камердинеру, которой служит мне с 1732 года, оставляю на мое платье богатое и простое, какова, звания ни было, и все мое белье (включая и постельное) сиречь рубашки с тонкими и средними кружевами, и которые без кружев, душегрейки, галстуки, колпаки, и прочее, которыми должен будет располагать по своему желанью. А сверх того деньгами дать ему триста Рублев, то есть тысячу пять сот франков. И понеже лакей мой Легрейн прилежно за мною смотрел в моей болезни, по сверх жалованья его, выдать ему двадцать люидоров.

27. Между другими моими служителями, понеже ни одного старого и при мне заслуженного не имею, то довольно будет, уплата должное им жалованья выдать еще сверх того по два месяца их окладу от первого до последнего.

28. Все другие вещи, которые в доме моем найдутся как фарфорная посуда, малые серебряные или золотые вещицы, и прочее, одним словом вещи, всякого звания, о которых имянно в сей духовной неопределенно, оные включаются в число прибора доловаго, и потому принадлежат к доле моих братьев князь Матвея и князь Сергея. Напоследок я прошу сестру мою княжну Марью, чтобы она приметила, что и для того всегда ее долю больше отягчаю, понеже серебряная моя посуда отбить всего прочего моего здешняго движимаго имения.

29. Ежели король французский по обыкновению пошлет по смерти моей к моей фамилии в обыкновенный подарок портрет свой, то оный продать и деньги употребить к прибавлению

doхода какого-нибудь бедного госпиталя в Москве.

30. Тело мое будет переслано к наследникам моим морем, и будет похоронено в Греческом монастыре в Москве без всякой церемонии ночью. Князь Антиох Кантемир сию духовную прочевши прилежно, к ней руку приложил. В Париже 1744 году 21 марта.

Мы нижеподписавшиеся свидетельствуем что мы настоящую копию духовной князя Антиоха Дмитриевича сносим и конфронтировали с оригинальною, и нашли ея слово от слова точно сходную с оригинальною. Во уверение чего сие свидетельство подписали нашими собственными руками. Дан в Париже 1/12 апреля 1744.

Testamentul lui Antioh Cantemir

(traducere)

În numele sfintei, unitare, de viață dătătoare și indivizibilei Treimi, al Tatălui, Fiului și Sfântului duh, amin.

Cunoscând, că precum ceasul morții este necunoscut, așa fiecare om înțelege că va muri văzându-mă la grea boală de timp îndelungat, am considerat (îndeplinind ceea ce datorez lui Dumnezeu conform împărțirii credinței Creștine Pravoslavnice Grecești, în care m-am născut și mor) să dau indicații și despre moșiile care vor rămâne după mine, prin prezenta diată, pe care o scriu fiind cu mintea clară și cunoscând bine de ce dispun. Deci stabilesc, instituiesc și fixeaz următoarele:

1. Avere mea constă din imobil și proprietate mobilă. Imobilul sunt satele (în care, din cauza lipsei mele îndelungate din patrie nu-mi amintesc numărul curților) în regiunile Nijegorodsk și Breansk, pe care Maiestatea Sa, binecuvântata și multslăvita mamă a Imperiului, Împărăteasa Anna Ioanovna a binevoit să-mi dăruiască în loc de pensionul promis mie și fraților mei cadeți de către Maiestatea Sa în memoria binecuvântatului și multslăvitului Petru cel Mare. Acele sate sunt a patra parte din două ocini în două ținuturi, iar celelalte trei părți aparțin surorii mele prințesei Maria și fraților mei cneaz Matei și cneaz Serghei. Acele părți au fost împărțite amiabil între noi înainte de plecarea mea din Moscova, scrisoarea particulară care confirmă acea împărțire, întărită de martori demni, va fi anexată acestei diate și sigilată.

2. În primul articol n-am menționat că proprietatea imobilă mai sus menționată mi-a fost donată de Împărăteasa Anna Ioanovna în loc de pension, același lucru, cum acele sate mi-au fost dăruite în locul pensionului de Majestatea sa Imperială prin decret nominal întărit în anul 1736, când satele mele la pretențiile mamei mele vitrege Înălțimea Sa contesa Land-Hessen-Homburg au fost confiscate, apoi mie întoarse împreună cu tot venitul strâns în doi ani de confiscare.

3. Iată de ce acea proprietate imobilă, acele sate ale mele nu sunt de același gen cu alte sate ale celorlalți moșieri și nu se supun articolelor așezământului și noilor decrete, care legiferează reglementările despre proprietatea imobilă și respectiv am tot dreptul nu numai să le las cuiva dintre frați, dar dacă aș dori, aș putea să le dau unui străin.

4. Anunț, la început, recunosc drept moștenitor atât al proprietății mobile, cât și imobile, doar pe sora mea, prințesa Maria, fiica cneazului Dimitrie și pe doi frați ai mei, cneaz Matei și cneaz Serghei, copii ai cneazului Dimitrie: astfel că excluzând pe oricare altul, ori cine ar fi, de la moștenirea mea, doar între ei doresc, vreau și cu adevărat împart averea mea mobilă și imobilă, care după moartea mea va rămâne, în felul următor.

5. Satele mele, de care cu adevărat dispun, să fie împărțite în părți egale între cei doi frați și soră, și să le aibă în proprietate fiecare până la moarte, să nu le vândă, să nu le amaneteze, astfel ca ele să treacă din mână în mână în întregime până la ultimul din ei trei, care îi va supraviețui pe ceilalți doi. Acela să dispună de sate după bunul său plac. Dacă Maiestatea Sa Imperială Preabună va indica să se adauge satelor noastre ce nu se ajungea, conform decretului Maiestății Sale Imperiale, binecuvântată și multslăvită fie memoria Împărătesei Anna Ioanovna, adică două sute patruzeci curți, atunci acea nouă pătrime a satelor mele va fi ca și celelalte împărțită între trei frați.

6. Din partea împărțită în mod egal între cei trei exclud fabrica de vinuri, care în lipsa mea fratele meu cneaz Serghei, nu știu în ce sat în genere este ridicată, astfel că o parte din fabrică este a lui, iar cealaltă parte a mea. Partea mea să-i fie dată lui, cu acea condiție ca jumătate din venit luat de pe partea mea, în bani sau vin, să-i fie dat fratelui meu cneaz Matei.

7. Acele două mii ruble, care de la sora mea au fost înmânate lui Wolf, dacă nu sunt transferați,

să fie opriți și lăsați, dar cu ceilalți bani gheață, care sau în Moscova se află sau de aici vor fi transferați, după plata datoriilor, să fie împărțiți în trei părți egale.

8. Dacă în Moscova sunt careva veselă casnică, sau veselă de argint, sau alte lucruri, de oricare gen ar fi, tot ce este să fie dat celor doi frați ai mei cneaz Serghei și cneaz Matei, care să le împartă egal între ei.

9. Pentru îndeplinirea decentă a acestui testament în ce privește averea mea din Rusia, îl rog cu supunere pe Consilierul Tainic, cavaler al Sfântului Andrei etc. Cneaz Nichita Iurievici Trubețkoi, un prieten vechi și adevărat, să fie executorul meu testamentar.

10. În ceea ce privește averea mea din Paris, aceasta constă doar din proprietate mobilă, pe care executorii mei testamentari (care vor fi indicați mai jos) vor trimite moștenitorilor mei descrierea totală și exactă, și o vor semna.

11. Dar, pe lângă aceasta, până astăzi eu am în Paris și datorii, și anume la bannerul Isac Vernet, dând în diferite prăvălii din oraș o sumă, care nu depășește zece mii franci, și slujitorilor din casă o altă sumă mică, lista tuturor datoriilor va fi întocmită de executorii testamentari. Pe de altă parte Consiliul de Stat pentru Afaceri Externe îmi datorează cel puțin 6710 ruble 43 copeici pentru arenda curții pe o perioadă de trei ani și nouă luni, cinci mii de ruble salariu pentru anul trecut, iar alte cinci mii pentru actualul trimestru din ianuarie până în mai. Dacă Maiestatea Sa Imperială nu va binevoi din mărinimia sa să aloce bani pentru transportarea corpului meu de aici în patrie, precum și a lucrurilor mele, care mărinimie către toți ceilalți miniștri ruși decedați în țări străine a fost arătată, deci cu acești bani, care de la Maiestatea Sa Imperială, cu mare binevoință, atât drept salariu, cât și ca premiu imi aparțin, datoriile mele de aici ar putea fi achitate și sper, încă ar rămâne.

12. Dacă vor fi ceva rămășițe, atunci domnii executori testamentari le vor transmite moștenitorilor mei prin document, ca să fie împărțite în mod egal între ei.

13. De aceea toată averea mea mobilă rămâne liberă fără vreo pretenție, și având putere deplină ordon și indic în felul următor.

14. Toată veselă mea de argint, de orice tip ar fi, o dau surorii mele prințesa Maria Dimitrevna cu deplină putere să dispună de ea după bunul plac.

15. Toate lucrurile casnice, care sunt, tapiseriile din Bruxelles, portrete, tablouri, biblioteca mea, tapetele roșii, verzi și galbene de Damasc, paturile, scaunele, oglinzile, sfeșnice de perete, mese, tapete din piele, tapete în camerele slujitorilor. Paturile lor, veselă pentru fiertură și tot ce intră în ea, șarete, cai și tot ce ține de grajd, într-un cuvânt, orice dispozitiv casnic dau și las celor doi frați ai mei cneaz Matei și cneaz Serghei, copiii ai cneazului Dimitrie, ca să fie împărțit între ei în două părți egale.

16. Exclud din toate lucrurile berlenul meu nou, berlingul nou mic, pe care le dau deosebit fratelui meu cneaz Matei, iar soției lui și cumnatei mele îi las ca amintire ligurele meu mare.

17. Fratelui meu, cneazul Serghei, îi las și îi dau inelul meu cu diamant.

18. În cazul în care frații mei vor dori să dispună de ceva din lucrurile casnice, să le scrie executorilor testamentari, ca să fie trimise lor. Dacă nu, atunci acești domni executori testamentari vor vinde acele lucruri aici cu variantele mai bune și la prețul cel mai bun, și le vor trimite banii.

19. Cu smerenie rog ca domnul Borio, ministrul Duc de Guastalla, secretarul ambasadei Majestății Sale Împărătești, Henry Gross, și bannerul din Paris Domnul Isaac Vernet ar accepta să fie executorii mei testamentari, căroră în acest caz le dau deplina putere și autoritate, ca această diată a mea să fie pusă în acțiune, și de a nu permite să fie făcută vreo anulare.

20. La început, aceiași domni executori testamentari, de îndată ce-mi voi da sufletul, vor deschide această diată a mea sigilată, și despre puterea menționată ei nu vor putea să nu știe, căci unul dintre ei domnul Gross a scris această diată, dar deschizând-o conform obiceiurilor locale sau după care vor dori, vor acționa cu respective putere și autoritate.

21. Îndată după aceasta să aplice ștampila lor, pentru păstrarea tuturor celor ce a rămas după mine, apoi în formele corespunzătoare și conform tradițiilor vor începe îndeplinirea a tuturor celor, ce se cere de la ei cu supunere în articolele anterioare din diata mea.

22. Pe domnul Gross, îl rog în mod deosebit, să comunice Înaltei Curți printr-un curier despre decesul meu și pe lângă aceasta, scriind scrisoare Luminăției Sale, domnului Vicecancelar, îl rugăm

mult în ceea ce privește transferul banilor datorați mie, scriind un articol special al diatei mele, în care mă refer la aceasta, pe de altă parte ade-vărata diată în original să fie transmisă celor trei moștenitori ai mei, pentru ca ei să poată lua mă-surile necesare.

23. Din banii gheață, care vor rămâne aici după achitarea datoriilor mele, se vor da douăzeci mii franci lui Isaac Vernet, pentru a-i pune, la dorință, într-o bancă oarecare, ca să ridice la început ve-nitul (*en rentes perpetuelles*) câte 1000 efimci în an, iar cu timpul, în caz de necesitate, să modifice acele venituri veșnice în venituri după moarte, nu-mite în franceză *rentes viagères*, atât capitalul, cât și venitul vor fi folosite după cum ne-am înțeles.

24. Dacă după achitarea datoriilor bani gheață nu vor rămâne, nu trebuie de vândut niciun lucru pentru a suplini suma sus-pomenită de douăzeci mii franci, dar amintiții mei trei moștenitori vor transfera această sumă domnului Vernet, timp de un an de la data scrierii acestei diate, și această sumă va fi împărțită de ei în felul următor, frații cneaz Matei și cneaz Serghei vor da fiecare câte o mie ruble, iar sora mea prințesa Maria restul două mii ruble, între timp în acest an să transmită dom-nului Vernet două sute ruble, adică o mie franci.

25. Am uitat să menționez că, printre celelalte obiecte de casă, lenjeria de masă, ține de cota-parte a celor doi frați ai mei cneaz Matei și cneaz Serghei, în afară de cinci seturi de masă fine de Silezia, compuse fiecare din două fețe de masă și trei duzini de șervețele, pe care le las în special surorii mele Principesa Maria, și o sfātuiesc, să poruncească ca acestea să-i fie aduse, căci îi vor fi foarte plăcute.

26. Valetului meu, Jacob Janson, care mă slu-jește din 1732, îi las hainele mele bogate și sim-ple, de orice fel, și toate albiturile mele (inclusiv cearșafuri) precum și cămășile cu dantelă subțire și mijlocie, și cele fără dantele, scurteici, veste,

cravatele, scufii, și celelalte, de care va dispune după dorința sa. În afară de aceasta să i se dea trei sute de ruble, adică o mie cinci sute de franci. Apoi servitorului meu Legrein care m-a îngrijit cu atenție în timpul bolii mele, în afară de salariul său, să i se dea douăzeci luidori.

27. Deoarece printre alți slujitori ai mei nu am pe lângă mine niciunul bătrân și nici cu merite deo-sebite, va fi de ajuns pentru toți, de la primul până la ultimul, pe lângă salariul convenit să li se mai dea salariu pe două luni de zile.

28. Toate celelalte lucruri care vor fi găsite în casă, așa ca vesela de porțelan, obiecte mici de argint sau de aur etc., într-un cuvânt, lucruri de toate felurile, despre care în această diată nu s-a pomenit, acestea se includ în numărul seturilor ce se împart și, prin urmare, fac parte din cota-parte de moștenire a fraților mei cneazul Matei și cneazul Serghei. În cele din urmă, rog pentru sora mea Principesa Maria, să se observe că întot-deauna partea ei o măresc, de aceea vesela mea de argint să fie înstrăinată de la toată cealaltă avere mobilă a mea.

29. În cazul în care regele francez, conform tra-diției, va trimite la moartea mea familiei mele drept cadou ordinar portretul său, apoi acesta să fie vândut și banii să fie utilizați pentru sporirea veniturilor unui spital sărac din Moscova.

30. Corpul meu va fi transmis moștenitorilor pe mare și va fi înmormântat la Mănăstirea greacă din Moscova, fără nicio ceremonie, pe timp de noapte. Cneazul Antioh Cantemir citind cu aten-ție această diată și-a pus semnătura. La Paris, în 1744 pe 21 martie.

Noi, subsemnații, mărturisim: actuala copie a di-atei cneazului Antioh Dmitrievici a fost examina-tă și am confruntat-o cu originalul, constatând-o similară cuvânt cu cuvânt cu cea originală. Drept asigurare, această mărturie am semnat-o cu pro-priile mâini. Emisă la Paris, 1 / 12 aprilie 1744.

Bibliografie

- Barbu 1994:** V. Barbu, „Sic Morienur”. Discourse upon death in Wallachia during the Ancien Regime. *Revue Roumaine d’Histoire* 1-2, Janvier-Juin, 1994, 101-121.
- Ciobanu 1924:** Ș. Ciobanu, Dimitrie Cantemir în Rusia (București 1924).
- Dinastia 2008:** Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII (coord. și red. șt., acad. An. Eșanu) (Chișinău 2008).
- Harea 2009:** V. Harea, Dimitrie Cantemir și fiul său Antioh. Studii (Eds. S. Bălănescu, M. Harea) (Iași 2009).
- Horn 2004:** I. Horn, Testamentele maghiare din Transilvania premodernă. *Caiete de antropologie istorică* 1-2, anul III, ianuarie-decembrie 2004, 107-118.

- Kinga 2002:** T. Kinga, Testamentul și comportamentul testamentar. Studii și Materiale de Istorie Medie XX, 2002, 63-71.
- Iancu 2003:** A. Iancu, Blestemul și binecuvântarea părinților (sec. XVIII-XIX). Studii și Materiale de Istorie Medie XXI, 2003, 70-79.
- Ivanov 2005:** L. Ivanov, Pornind de la scrisori. In: (Ed. L. Ivanov) Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită (Iași 2005), 248-264.
- Gorovei 2003:** Șt.S. Gorovei, Cantemireștii. Eseu genealogic. In: Dimitrie Cantemir (1673-1723), principele român și cărturar european (Iași 2003), 19-53.
- Leșcu 2008:** A. Leșcu, Cantemireștii în istoria militară a Moldovei. Revista de istorie a Moldovei 4, 2008, 157-158.
- Maikov 2005:** L. Maikov, Prințesa Cantemir. In: (Ed. L. Ivanov) Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită (Iași 2005), 81-85.
- Materialele 2008:** Materialele conferinței internaționale „Dinastia Cantemireștilor”. Revista de istorie 2, 2008.
- Mihai 2004:** N. Mihai, Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700-1870). Caiete de antropologie istorică 1-2, anul III, ianuarie-decembrie, 2004, 119-142.
- Panaiteescu 1958:** P.P. Panaiteescu, Dimitrie Cantemir. Viața și opera (București 1958).
- Prințesa 2005:** Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită (ed. îngr. de L. Ivanov) (Iași 2005).
- Vraciu 2005:** M. Vraciu, Un iatac pentru domnița: Maria Cantemir. In: (Ed. L. Ivanov) Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită (Iași 2005), 239-247.
- Țviruncun 2006:** V. Țviruncun, Vitralii (Chișinău 2006).
- Александренко 1896:** В.Н. Александренко, К биографии князя А.Д. Кантемира (Варшава 1896).
- Андросов 2004:** С.О. Андросов, О первых фигуративных надгробиях в России. Наше Наследие 69, 2004, 134-138 (<http://www.nasledie-rus.ru/podshivka/6916.php>).
- Бантыш-Каменский 1836:** Д. Бантыш-Каменский, Словарь достопамятных людей русской земли, чч. I-II (Москва 1836).
- Беер 1783:** Ф. Беер, История о жизни и делах молдавского господаря Князя Константина Кантемира сочиненная Санкт-Петербургской академии наук покойным профессором Бейером с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров (Москва 1783).
- Большая:** Большая биографическая энциклопедия http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc_biography/
- Гуаско 2005:** О. Гуаско, Жизнь князя Антиоха Кантемира. Извлеч. К. Негруци, пер. И. Ремизовой (Москва 2005).
- Записка 1835:** Записка по делу о имени князя Кантемира (Москва 1835).
- Карамзин 1802:** Н.М. Карамзин, Пантеон Российских авторов, часть первая, тетрадь 2 (Москва 1802), 30.
- Корсаков 1891:** Д.А. Корсаков, Из жизни русских деятелей XVIII века (Казань 1891), 230-232
- Майелларо 2002:** Д. Майелларо, Переписка кн. А.Д. Кантемира с сестрой Марией на итальянском языке. 1734-1744 гг. Составители Даниэла Рицци и Андрей Шишкин (Салерно 2002).
- Майков 1903:** Л.Н. Майков, Материалы для биографии князя А.Д. Кантемира (Санкт-Петербург 1903).
- Манькова 2004:** Л.В. Манькова, Дипломат, поэт, ученый. Наука в России 4, 2004, 34-37.
- Николаев 1999:** С.И. Николаев, КАНТЕМИР Антиох Дмитриевич. В: (отв. ред. А.М. Панченко) Словарь русских писателей XVIII века, выпуск 2. (К-П) (Санкт-Петербург 1999).
- О порядке 1986:** О порядке наследования в движимых и недвижимых имуществах. В: (отв. ред. А.Г. Маньков) Российское законодательство X-XX вв. в 9 т., т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма (Москва 1986), 295-300.
- Прийма 1956:** Ф.Я. Прийма, Антиох Дмитриевич Кантемир. В: А.Д. Кантемир, Собрание стихотворений (Ленинград 1956).
- Русские 1868:** Русские писатели XVIII и XIX ст. (из. И.И. Глазунова, общ. ред. П.А. Ефремова), том II (Санкт-Петербург 1868).
- Русские 2000:** Русские писатели и поэты. Краткий биографический словарь (Москва 2000).
- Свод 1995:** Свод законов Российской Империи, том 10, 1 часть (Москва 1995).
- Сементковский 1893:** Р.И. Сементковский, А.Д. Кантемир: его жизнь и литературная деятельность (Санкт-Петербург 1893).
- Семенченко 1986:** Г. Семенченко, Византийское право и оформление русских завещаний XIV-XV вв. Византийский временник 46, 1986, 164-173.
- Шершеневич 1995:** Г.Ф. Шершеневич, Учебник русского гражданского права (Москва 1995).
- Шикман 1997:** А.П. Шикман, Деятели отечественной истории. Биографический справочник (Москва 1997).

Шимко 1891: И.И. Шимко, Новые данные к биографии князя А.Д. Кантемира (Санкт-Петербург 1891).

Шимко 1891а: И.И. Шимко, Новые данные к биографии князя А.Д. Кантемира и его ближайших родственников. Журнал Министерства Народного Просвещения, пг. 4, 1891.

Фомин 1988: С. Фомин, Кантемиры в изобразительных материалах (Кишинев 1988).

Фомин 1993: С. Фомин, Некрополь Кантемира в России. Кодры 5, 1993, 226-240.

Cantemir' s wills. Case Study (XVIII - beginning XIX centuries)

Abstract

Wills are legal and historical documents, of particular importance in the research of family relations, everyday life and mentality of the era. They are an irreplaceable source in studying the evolution forms of inheritance, of the structure of such an act.

About representatives of Cantemir Dynasty have been published numerous essays, articles, monographs, taking into debate various aspects of their work or private life. But so far nobody has stopped detail on wills representatives Cantemir Dynasty, although some moments and passages of wills have been cited and discussed. The purpose of this study is to investigate and analyze the wills of Cantemir Dynasty representatives: Dmitry Cantemir (1673-1723), Antioch Cantemir (1708-1744), son of Dmitry Cantemir, Cantemir Maria (1700-1757), daughter of Dmitry Cantemir and Casandra, Ecaterina (Smaragda) Cantemir (1720-1761), daughter of Dmitry Cantemir and Anastasia Trubetskaia and Dmitry Cantemir (1749-1820), son of Gen. Constantin Cantemir, the nephew of Antioch Cantemir, the hospodar.

The Cantemir's wills clearly reflect primarily the family relations. Deprivation of the right to inherit of one child (Dmitry Cantemir's will the hospodar), the division of wealth between the few brothers (Antioch Cantemir's will), naming her husband as the main heir (the will of Catherine-Smaragda Cantemir), changing his will in favor of his granddaughter (The will of Dmitry Cantemir, nephew) shows attitude of will maker to the most closest people. Also everyone is very careful in eternal sleep on site, although it shows the simplicity of the funeral.

In terms of the structure will, we can mention the standard form for making testament to Antioch Cantemir. From the fragments we have in our possession ca be affirmed that according tradition were prepared the wills of Mary Catherine and Dmitry Cantemir, the grandson. The testament's form is different at Dmitry Cantemir, The prince, who established clearly step by step (on points) and addressing to the Russian Queen.

Завещания представителей династии Кантемир (XVIII - начало XIX вв.)

Резюме

Завещания являются историческо-правовыми документами, особенно важными при исследовании семейных отношений, повседневной жизни и менталитета эпохи. Они являются незаменимым источником в изучении эволюции форм наследования, а также структуры такого акта.

О династии Кантемир были опубликованы множество очерков, статей, монографий, которые рассматривали различные аспекты их политической, светской или личной жизни. Но до сих пор никто не остановился подробно на изучение завещаний представителей династии Кантемир, хотя некоторые моменты и отрывки из духовных были процитированы и обсуждены. Целью данного исследования является изучение и анализ завещаний представителей династии Кантемир: Дмитрия Кантемира (1673-1723), Антиоха Кантемира (1708-1744), сын Дмитрия Кантемир, Марии Кантемир (1700-1757), дочь Дмитрия Кантемира и Касандры, Екатерины (Смарагды) Кантемир (1720-1761), дочь Анастасии Трубецкой и Дмитрия Кантемира, и Дмитрия Кантемира (1749-1820), сын генерала Константина Кантемира, внук господаря Антиоха Кантемир. Завещания, прежде всего, четко отражают семейные отношения. Лишение одного из детей от права на наследство (завещание господаря Дмитрия Кантемира), разделение наследства между несколькими братьями (завещание Антиоха Кантемира), назначение мужа в качестве основного наследника (завещание Екатерины (Смарагды) Кантемир), изменение завещания в пользу племянницы (завещание Дмитрия Кантемира) показывает отношение завещателя к близким. Также все очень осторожно относятся к месту вечного сна.

С точки зрения структуры документа мы можем упомянуть стандартную форму при написании завещания Антиоха Кантемира. Из фрагментов, дошедших до нас, мы констатируем, что стандартная форма и традиция были соблюдены в завещаниях Марии, Екатерины и Дмитрия Кантемира. Только завещание господаря Дмитрия Кантемира было написано в форме письма адресованное императрицы Российской Империи.

27.01.2011

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: afelea44@yahoo.com